

Åslaug Ommundsen, *Books, scribes and sequences in medieval Norway*, 1 (Parts I & II, Method and Analysis) & 2 (Part III, Catalogue), Dissertation for the degree of philosophiae doctor (PhD), CMS – Centre for Medieval Studies, Universitetet i Bergen, 2007. 268 & 304 s.

Varhaisimman kirjallisen jäämistön kohtalot ovat surullisia kautta protestanttisen pohjolan. Kiitos tästä kuuluu 1500-luvulla vahvistuneelle keskushallinnolle, joka tuhosi katolisella periodilla tuotettuja käsikirjoituksia systemaattisesti siksi, että vahvat pergamenttilehdet toimivat erinomaisesti tili- ja muiden hallinnollisten kirjojen kansilehtinä. Seurauksena valtaosa pohjoismaisesta keskiajan käsikirjoitusmateriaalista on säilynyt vain fragmentteina.

Pohjoismaisia fragmenttikokoelmia alettiin tutkia 1800-luvulla. Tutkimuksen ensimmäisen askel oli luonnollisesti materiaalin luettelointi. Tämä tehtävä lähestyy valmistumistaan. Näin käy myös täällä Suomessa, kun tutkija Anja-Inkeri Lehtinen sekä dos. Tuomas Heikkilän johtama fragmenttiprojekti saavat kumpikin julkaistuksi kataloginsa. Alkujaan luettelointi koski pääosin fragmenttien sisältöä. Toisin sanottuna ensisijaisena päämääränä oli tunnistaa fragmenttien sisältämät tekstit, kun taas fragmenttien fyysiset ominaisuudet jäivät vähemmälle huomiolle. Viime vuosisadan loppupuolelta lähtien kiinnostus ulkoisiin ominaisuuksiin vahvistui. Kehityksen suunta käy ilmi selailemalla esimerkiksi Toivo Haapasen 1920- ja 1930-luvulla laatimia katalogeja Helsingin yliopiston

fragmenteista sekä Ilkka Taiton aivan tämän vuosituhannen alussa julkaisemia katalogeja saman kirjaston materiaalista.¹

Huomion kiinnittyminen ulkoiseen ei selity pelkästään tutkimustilanteella – eli sillä että fragmenttien tekstit on jo valtaosin tunnistettu ja luetteloitu. Taustalla vaikuttavat laajemmat opilliset virtaukset. Tutkimus pyrkii maalaamaan aiempaa laajemman ja fyysisemmän kuvan kirjallisesta kulttuurista, jolloin erityisesti kirjojen tuotantoon liittyneet seikat korostuvat. Tyypillisiä kysymyksiä ovat, missä kirjoja tuotettiin ja mistä paikalliset *scriptoriumit* hakivat vaikutteita.

Bergenin yliopiston tutkija Åslaug Ommundsen on laatinut väitöskirjan varhaisimmista norjalaisesta kirjallisesta kulttuurista. Tutkimus edustaa edellä esiteltyä fragmenttitutkimuksen nykysuuntausta: Ommundsen, joka on peruskoulutukseltaan latinisti, kohdistaa tutkimuksensa terävimmän kärjen ohi tekstin, fragmenttien ulkoisiin ominaisuuksiin ja kirjoitukseen. Toki tekstilläkin on edelleen tehtävänsä. Ommundsen on valinnut tutkinnan kohteeksi fragmentteja, jotka kaikki edustavat yhtä tekstityyppiä, sekvenssejä.

Sekvenssit ovat kirkollisia lauluja, joita voitiin käyttää erilaisten toimitusten yhteydessä. Ensimmäiset sekvenssit lienevät karolingiselta ajalta ja varhaisin tunnettu sekvenssiauktori on Sankt Gallenin Notker Balbulus (k. 912). Tyypillinen sekvenssi koostuu kolmesta elementistä: ensin kehoitetaan viettämään käsillä olevaa pyhimysjuhlaa, sitten käydään läpi pyhimyksen ihmeitä ja lopuksi häneltä pyydetään apua sielunpelastumiseen. Tunnelma on pääasiassa juhlallinen ja iloinen.

Sekvenssien asettamista Ommundsenin lähdeaineistoksi eivät ole sanelleet niiden mahdolliset kirjalliset ansiot vaan niiden tarjoamat mahdollisuudet osoittaa fragmenttien alkuperä. Sekvenssejä näet kirjoitettiin ja niistä tehtiin erilaisia kokoelmia ympäri kristikunnan paikallisiin tarpeisiin – ja samalla tietenkin myös koko läntisen kristikunnan käyttöön. Esimerkiksi juuri pohjolan eri valtakunnissa ja hiippakunnissa kehitettiin omaleimaisia sekvenssitraditioita, joiden rakennusosia olivat sekä kansainvälisesti että vain paikallisesti levinneet sekvenssit. Tilannetta

¹ Toivo Haapanen, *Verzeichnis der Mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors, I: Missalia*, (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisu 4), Helsingfors 1922; *idem.*, *Verzeichnis der Mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors, II: Gradualia*, (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisu 7), Helsingfors 1925; *idem.*, *Verzeichnis der Mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors, III: Breviaria*, (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisu 16,) Helsingfors 1932 ja Ilkka Taitto, *Catalogue of Medieval Manuscript Fragments in the Helsinki University Library. Fragmenta membranea IV:1-2. Antiphonaria*, vol. 1: Text & vol. 2: Plates, (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisu 67), Helsinki 2001.

heijastelee se, että suomalaisissa fragmenteissa on havaittu 29 sekvenssiä, joita ei tunneta ruotsalaisista fragmenteista.²

Ommundsenin tutkimusmateriaali koostuu noin 70 fragmentista, joita yhdistävät siis sekvenssit. Materiaali on peräisin pääosin 1100–1200 luvuilta. Monissa tapauksissa sekvenssi eli teksti tarjoaa lähtökohdan osoittaa fragmentin alkuperä. Aina näin ei kuitenkaan ole, jolloin analyysissä korostuvat kodikologian ja paleografian tuottamat tulokset. Juuri metodologiansa ansioista työ on erinomaisen kiinnostava niidenkin tutkijoiden kannalta, joilla ei ole tarvetta tutustua pohjoismaisen kirjallisen kulttuurin varhaisvaiheisiin. Tietyin varauksin Ommundsenin väitöstutkimusta voi näet käyttää oppikirjana siitä, kuinka soveltaa paleografisia ja kodikologisia metodeja. Tutkimus pitää esillä ja noudattaa esimerkillisesti metodologiaa, joka myös selvitetään yksityiskohtaisesti.

Väitöskirja koostuu kolmesta osasta, jotka jakautuvat kahteen kirjaan. Ensimmäinen kirja sisältää selvityksen metodista sekä analyysin, toinen katalogin fragmenteista kuvineen. Ensimmäisen osan lopuksi Ommundsen esittelee oman tutkimusmetodinsa, jota soveltamalla hän pyrkii sekä ajoittamaan että lokalisoimaan sekvenssifragmenttinsa. Etenkin jälkimmäistä tehtävää on pidetty käsikirjoitustutkijoiden keskuudessa erittäin vaativavana ja usein jopa mahdottomana, mistä Ommundsen on tietenkin tietoinen. Metodi perustuu kuuden paleografisen piirteen analyysiin. Nämä ovat kirjaimien *a* ja *g* sekä merkin *&* ja välimerkin *punctus elevatus* (.) muoto, sekä tapa, jolla minimi eli vaikkapa kirjaimen *m* pystyviivat kohtaavat pohjarivin, ja jolla pienet alkukirjaimet on toteutettu. Tällaiset tekijät voivat Ommundsenin mukaan – ainakin parhaassa tapauksessa – osoittaa kulttuurialueen, jonka sisällä tai josta johtuneiden vaikutteiden alaisessa *scriptoriumissa* fragmentti tuotettiin. Ommundsenin määrittelemät kulttuurialueet ovat Englanti, Englanti/Ranska, Ranska sekä saksankielinen alue. Silloin kun fragmentti esittää useita eri alueita määrittäviä ominaisuuksia, todennäköisyys pohjoismaisesta alkuperästä kasvaa. Taustalla vaikuttaa ajatus pohjoismaista alueena, joka ei vielä 1100- ja 1200-luvulla kehittänyt kirjantuotantoon liittyvää kulttuuria vaan omaksui vaikutteita alueilta, joilla kirjallinen kulttuuri on vakiintunut.

Ommundsenin metodin taustalla vaikuttaa vahvasti yhtäältä Albert Derolez ja toisaalta englantilaiset paleografit; jälkimmäisistä mainittakoon

² Ks. Gunilla Björkvall, 'Sequences in the Fragments at the Swedish National Archives', teoksessa Lori Kruckenberg & Andreas Haug toim., *The Sequences of Nidaros. A Nordic Repertory & Its European Context*, (Senter for middelalderstudier, Skrifter 20), Senter for middelalderstudier–Tapir Academic Press: Trondheim 2006, 45–61, tässä 56.

Neil Ker, Michael Gullick ja Teresa Webber. Ylitse muiden tutkimusten on Derolez'n tuore monografia sydän- ja myöhäiskeskiajan goottilaisten kirjoitusten paleografiasta.³ Derolez'n päämääränä on kohentaa keskiajan paleografian metodologiaa kokoamalla yhteen sellaisia objektiivisesti havainnoitavissa olevia seikkoja, joiden varassa olisi mahdollista luokitella ja lopulta ajoittaa ja mahdollisesti myös paikallistaa käsikirjoituksia selvin perustein. Vaikka tavoite jää joiltakin osin täyttymättä, Derolez'n ottama askel on erinomaisen tärkeä. Erityisesti pohjoismaiset tutkijat ovat kokeneet Derolez'n teoksen hyödylliseksi – siitakin huolimatta että se on erityisen niukka pohjoismaisten käsikirjoitusten suhteen. Suosio selittyy sillä, että täällä pohjolassa olemme huomattavasti heikommin varustettuja käsikirjoitusten osalta kuin englantilaiset ja mannermaiset kollegamme, ja siksi emme ole kyenneet kehittämään metodologisia valmiuksiamme aidon materiaalin parissa samassa tahdissa kuin nämä. Derolez'n tutkimus pyrkii ja onnistuukin tarjoamaan tarkasti – tosin usein myös vähemmän tarkasti – määriteltyjä kriteereitä, joilla lähestyä käsikirjoituksia. Ommundsenin pyrkimys objektiivisiin, eksplisiittisiin säädelyihin kriteereihin juontuu Derolez'ltä niin kuin hän tunnustaakin. Tällaista tutkimusotetta on pidettävä ansiona, sillä niin kauan kuin paleografia perustuu kriteereihin, joita ei voida eksplikoida, alaa ei voida pitää tieteellisenä.

Aivan toinen asia on se, mitä Ommundsenin asettamat kriteerit kykenevät osoittamaan. Oman arvioni mukaan erot englantilaisten, ranskalaisten ja saksalaisten käsikirjoitusten välillä ovat vakuuttavasti osoitettavissa ainakin 1100-luvulla. Toisin eräissä tapauksissa englantilaisen tai ranskalaisen alkuperän erottaminen ei ole täysin ongelmaton. Esimerkiksi itse olen kohdannut kaksi eri kirjureiden laatimaa käsikirjoitusta⁴, jotka Ommundsenin metodin perusteella vaikuttaisivat englantilaisilta mutta jotka ovat todennäköisin perustein Pariisin P. Victorin luostarista 1100-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta. Joka tapauksessa Ommundsenin kriteerit tuntuvat pääosin luotettavilta silloin kuin tutkimuksen kohteena on 1100-luvulla tuotettu materiaali.

Siirryttäessä 1200-luvulle ja etenkin sen jälkipuoliskolle metodin toimivuus saattaa heiketä. Lisääntyneiden yhteyksien ja uuden goottilaisen kirjoituksen myötä aiempia paikallisia piirteitä katosi ja sekoittui toisiinsa, eikä vielä ole kyetty täysin pätevästi osoittamaan selkeitä ja pitäviä

³ Albert Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books from the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, (Cambridge Studies in Palaeography and Codicology), Cambridge University Press: Cambridge 2003.

⁴ Paris, Bibliothèque nationale de France, MS lat. 14762 ja 15038.

kriteerejä, joilla goottilaiset käsialat voitaisiin asettaa alueen ja ajan rajaamiin luokkiin pohjoiseurooppalaisen kulttuuripiirin sisällä. Ommundsen tunnustaa tämän ja hän käyttääkin osoittimiaan sitä varovaisemmin mitä nuorempaa materiaali on. Oma asiantuntemukseni ei ole riittävä arvioimaan tulosten pitävyyttä, mutta on mahdollista, etteivät ne ole yhtä päteviä kuin 1100-luvun osalta.

Ehkäpä eniten mietitystä herättävä seikka Ommundsenin metodissa on tapa, jolla se lokalisoi fragmentin pohjoismaiseksi. Mainitsin yllä, että hybridit ominaisuudet viittaavat Skandinaviaan. Tällöin metodista, mikäli sitä sovelletaan liian suoraviivaisesti, uhkaa kehkeytyä suljettu järjestelmä, joka tuottaa liian yksiselitteisiä vastauksia. On täysin mahdollista ja jopa todennäköistä, että skandinaaviset käsikirjoitukset sekoittavat Ommundsenin englantilais-ranskalaisiksi määrittämiä vaikutteita saksalaisiin useammin kuin vaikkapa jonkin englantilaisen katedraalin tuottamat käsikirjoitukset. Kuitenkin hybridejä piirteitä kohdataan myös Skandinavian ulkopuolella kuten yllä kävi ilmi. Erityisesti tämä koskee nuorinta materiaalia. Joka tapauksessa Ommundsen tuntee metodin ongelmat ja eksplikoi ne.

Ommundsenin väitöskirja on hyvin tärkeä ja korkeatasoinen tutkimus. *Erittäin* selkeää esitystä paleografisista kriteereistä on pidettävä huomattavan ansiokkaana ja tarpeellisena. Kukaan paleografiseen kirjallisuuteen tutustunut ei ole voinut olla havaitsematta alaa yleisesti vaivaavaa epätarkkaa kielenkäyttöä ja epäselvää esitystapaa. Tällaisia piirteitä on perusteltu sillä, että tutkimuskohde, ihmisen tuottamat käsialat, ei lopulta asetu tarkasti määritelyihin sabluunoihin. Epäilemättä näin onkin, mutta tieteessä epäselvyys ei voi ikinä olla tarkkuutta hedelmällisempää. Ommundsen selventää metodiaan havaintokuvilla ja analyysijään viittaamalla toistuvasti käsikirjoituksesta julkaisemiinsa kuviin, minkä ansiosta hänen argumentaatiotaan on helppo seurata. Tosin olisin toivonut viitteitä aiempaan paleografiseen tutkimukseen enemmän kunkin hänen mainitsemansa kuuden kriteerin kohdalla ja myös kautta työn.

Ommundsenin tärkeimmät tulokset tuntuvat loogisilta ja yllättäviltä; toisin sanoen ne ovat kiinnostavia ja arvokkaita. 1100-luvun materiaali näyttää olleen tuotettu pääosin Norjan ulkopuolella (seitsemän vastaan neljä), niin kuin voitiin olettaakin. Kuitenkin jo 1200-luvulla kirjatutanto näyttää levinneen Norjaan hyvin laajasti. Tuon vuosisadan 26 sekvenssifragmentista 15 sisältää Ommundsenin mukaan riittävästi todisteita osoittamaan norjalaisen alkuperän; seitsemän on mahdollisesti

norjalaisia ja loput alkuperältään joko tuntemattomia tai englantilais-ranskalaisia. Samoin saksalaisten ja ranskalaisten vaikutteiden esiintyminen norjalaisissa käsialoissa jo 1100-luvulla on tärkeä ja yllättäväkin havainto.

Metodologisesti Ommundsenin tutkimus hyödyttää kotimaisia fragmenttitutkijoitamme siitä huolimatta, että hänen analysoimansa materiaali on pääosin vanhempaa kuin meikäläinen. Teos myös haastaa kaikki keskiaikaisten käsikirjoitusten paleografian kanssa työskentelevät metodiseen läpinäkyvyyteen. Vaikka Ommundsenin metodi ei toimi kuin hyvin pieniltä osin 1300-luvun ja sitä nuoremman materiaalin kohdalla, opastaa väitöskirja selkeästi, kuinka soveltaa käsikirjoitustutkimuksen perinteisiä metodeja, paleografiaa ja kodikologiaa, fragmenttien tutkimuksessa.

Samu Niskanen, FL
Historian laitos, Helsingin yliopisto
samu.niskanen[at]helsinki.fi